

JOSEF BUBENÍK
Praha

POZNÁMKY K TERMINOLOGII KERAMIKY STARŠÍHO ÚSEKU (6.-8. STOL.) NAŠEHO RANÉHO STŘEDOVĚKU

ÚVOD

V roce 1979 jsem článkem o nálezů z Liptic vstoupil do diskuse s panem prof. B. Dostálem o terminologii staré slovanské keramiky poznámkami k otázce tzv. zdobeného pražského typu a termínu časně slovanský ve vztahu ke keramice i v rovině chronologické (BUBENÍK 1979). B. Dostál reagoval na tyto poznámky a připomínky ve svých pracích o časně slovanských nálezích z Břeclavi-Pohanska (DOSTÁL 1982; zejména pak 1985, zvl. 54, 79). Otázka tzv. zdobeného pražského typu přitom zůstala v podstatě otevřenou (JELÍNKOVÁ 1980 a, 429 s lit.; 1985, 466; GOJDA-KUNA 1985, 164). Živě se potom o okruhu těchto problémů diskutovalo na obou mezinárodních mikulčických kolokviích, jak v roce 1993 (cf. STAŇA 1994 b), tak i v roce 1994 na pozadí problematiky keramiky a její terminologie a diskusí se velmi podnětně účastnil i pan profesor. Z těchto podnětů vzešel také náš společný příspěvek s Dr. J. Frolíkem pro chystaný sborník z druhého ročníku kolokvia (BUBENÍK – FROLÍK 1995) věnovaný základním keramickým pojmům. Domnívám se, že je možné se pokusit aplikovat tyto pojmy do té míry i na keramiku zmiňovaného staršího období. To bych právě rád učinil ve stručnosti a teoreticky v rámci této statě jako další příspěvek do diskusí. Detailní praktické předvedení na nálezích zde ovšem přitom není v rámci krátkého článku pochopitelně možné. Odkazuji proto na příslušnou literaturu.

DISKUSE

Ústředním pojmem našeho pojetí (BUBENÍK-FROLÍK 1995) je „typ“. Je vyhrazený pro takový soubor jedinců, který se vyznačuje totožnou keramickou třídou a stejnou základní morfologií. Keramickou třídu potom definujeme ve

shodě s dalšími autory (SMETÁNKA 1973; BOHÁČOVÁ – ČIHÁKOVÁ 1994) identickými technologickými znaky výrobního procesu. Morfologie zahrnuje přitom v rámci jednoho typu v základních rysech (znamech) totožný tvar, okraj a výzdobu. U obou kritérií (třída a morfologie) nám přitom jde o shodu v podstatných znacích, nikoliv ve všech detailech. Na příklad u tvaru je zřejmé, že jde o shodu především u hrnců jako nejmasovějšího druhu nádoby. Lahve a misky budou mít tvar pochopitelně poněkud odlišný, i když vycházející z téže tektoniky. U okraje bude totožná základní charakteristika odrážející záměr hrnčíře vytvořit právě uvedený okraj (např. základní profilace kalichovitého okraje). U výzdoby je zřejmé důležité celkové pojetí motivu a jeho umístění na nádobě. Obecnost či detailnost vymezení jednotlivých typů je poplatná úrovni poznání keramiky té či oné oblasti i doby a tomu, zda jsou keramické typy studovány na celých tvarech, úplnějších torzech či jen zlomcích. V případě posledně uváděných lze snad zprvu vydělovat spíše jen skupiny (BUBENÍK-FROLÍK 1995 s lit.).

Z těchto hledisek lze dle mého názoru a v podstatě ve shodě badatelů (např. již EISNER 1952, 248 nn.; HRUBÝ 1965, 286 s lit.; ZEMAN 1976, 186 nn. s lit.; DOSTÁL 1985, 51 s lit.; KLANICA 1986, 50 nn.; FUSEK 1991, 302 nn.) vydělit v rámci keramické produkce tohoto období dvě základní velké třídy. 1. třídu keramiky v ruce robené, do které zahrnuji pražský typ a jeho deriváty ve smyslu staršího pojetí (BORKOVSKÝ 1940; EISNER 1966, 138 nn. s lit.) či skupiny časně slovanské keramiky ve vymezení I. Pleinerové a J. Zemana (1970; cf. i ZEMAN 1976, 186 nn.), případně časně slovanské keramické skupiny v chápání D. Jelínkové (1990) a je doprovázející keramiku. 2. třídu keramika obtačená v pojetí J. Zemana (1976, 195 n. s lit.), J. Běřeše (1985, 31 nn.), B. Dostála (1982, 22; 1985, 51, 54 nn., 70 nn.), J. Jelínkové (1980 a, 430 s lit; 1980 b, 61 n. s lit.; 1990, 275), Z. Klanici (1986, 60 nn.), G. Fuseka (1991, 303 nn.) a dalších, občas, podle mého názoru ne zcela přesně, zaměřovaná jednoduše s keramikou zdobenou (např. do jisté míry i DOSTÁL 1982, passim, zvl. 24 nn.; 1985, 25, 79; GALUŠKA 1990, 578; GOJDA – KUNA 1985, 164; JELÍNKOVÁ 1980 b, 61; 1990, 271).

Podíváme-li se dále (v rámci příspěvku však pouze globálně) na morfologii, vidíme, že již u 1. třídy, lze na našem území vydělovat několik morfologicky poněkud rozrůzněných skupin (PLEINEROVÁ-ZEMAN 1970; JELÍNKOVÁ 1990), v našem pojetí tedy v podstatě typů (cf. pražský typ v užším a širším pojetí již u I. Borkovského 1940; jinak např. ZEMAN 1976, 186 nn. a obr. s lit.). Vezmeme-li v potaz potom i otázku výzdoby, jako svého druhu morfologický prvek, který není sice u těchto skupin tak častý, přesto se však vyskytuje (cf. např. ZEMAN 1976, 194 n., obr. 9:1, 14:5, 22:1, 39:1–6, 42:5, 44:3, 46:7, 50:3,8,9 a d.; JELÍNKOVÁ 1980 a, 429; 1980 b, 61; 1985, 466; 1990, 262, 269; DOSTÁL 1985, 53 n. ale vlastně i 25, 28, obr. 14:1; 16:1; Tab. XX: 1; KLANICA 1986, 56 n.; POULÍK 1988, 190, obr. 3:2), byť většinou v jednoduchém provedení, můžeme po mém soudu mluvit také u této třídy o zdobené ke-

ramice. Proto nebylo tak neoprávněně používání termínu „zdobený pražský typ“, a to i ve smyslu užšího pojetí vlastního pražského typu (BUBENÍK 1979, 151 n. s lit.; JELÍNKOVÁ 1980 a, 429 s lit.). Výstižnější se mi však z hlediska našeho pojetí terminologie keramiky (BUBENÍK-FROLÍK 1995) nyní zdá mluvit o v ruce robené zdobené časně slovanské keramice vedle v ruce robené nezdobené časně slovanské keramiky, jako o dvou variantách jednoho velkého typu, v jehož rámci zřetelně převažuje varianta druhá (nezdobená). Případně obě varianty zahrnout pod , v tomto případě velmi široký (zvláště prostorově), keramický okruh (k pojmu BUBENÍK-FROLÍK , o. c. s lit.) pražského typu či časně slovanské keramiky (cf. „pražský kulturní okruh“, „pražská kultura“ a pod.; např. JELÍNKOVÁ 1990, 251 n., 276 s lit.; PARCZEWSKI 1988, 19 a j.). V každém případě je však třeba chápat podle mého názoru rozdíl mezi touto zdobenou keramikou v ruce robenou a zdobenou keramikou obtáčenou a oddělovat je i terminologicky. To se zvláště v praxi často nedálo (cf. k tomu BUBENÍK 1977, 87; 1979, 151 obojí s lit.), a proto se může zdát termín „zdobený pražský typ“ jako zavádějící, shrnující nesourodé třídy a potom i typy.

Povšimneme-li si dále, opět na tomto místě ovšem pouze ve stručnosti, druhé základní třídy keramiky tohoto staršího období (bez ohledu na datování jejich počátků, které se různí u jednotlivých badatelů ; cf. BUBENÍK 1994, 56 s lit.; FUSEK 1991, passim; 1992, 294 obojí s lit.), to jest keramiky obtáčené, vidíme, že z morfologického hlediska není zdaleka tak detailně propracována jako keramika třídy první. Obvykle se tu operuje především s nepřiliš jasně vymezeným pojmem podunajského typu (z obsáhlé lit. např. EISNER 1952, 248 nn.; BÉREŠ 1980, 21 nn. s lit.; 1985, 31 nn.; ČILINSKÁ 1992; DOSTÁL 1985, 23 nn., 55 n.; JUSTOVÁ 1990, 44, 100 nn. s lit.; KLANICA 1986, 52, 60; RUTTKAY 1983-nedostupné cit. dle FUSEK 1991, 317), což zvláště kriticky reflektoval Dr. Č. STAŇA na druhém mikulčickém kolokviu (cf. i STAŇA 1980, 153; 1994 a, 16), ale povšiml si toho z hlediska hledání původu této keramiky na př. již i J. Zeman (1976, 195 nn., 212 s lit.). Za jeho variantu lze považovat (cf. na př. ZÁPOTOCKÝ 1978, 286) i tzv. rüssenskou skupinu (typ, variantu) v Polabí a Posáří (BRACHMANN 1978, 91 nn. s lit.; VOGT 1987, 160 nn. s lit.) a starší projevy klčovského horizontu v Čechách (KUDRNÁČ 1963, 176 nn.; 1970, 97 nn.; cf. KLANICA 1986, 62). Jak však naznačoval právě již J. Zeman (1976, 212 s lit.), je velmi pravděpodobné, že se pojmem podunajského typu, to jest především obtáčené keramiky z podunajských kostrových pohřebišť doby avarské říše, nevyčerpává celá škála obtáčené keramiky, tedy naší druhé třídy. Jak jsme si již uvedli je její morfologii a typologii třeba v mnohém teprve propracovávat. Pokud však přihlédneme globálně k výzdobě, jako svého druhu morfologickému prvku, pozorujeme, že většina keramiky této třídy je na rozdíl od třídy první zdobená, menšina nezdobená. Lze tedy z hlediska našeho pojetí přinejmenším hovořit o obtáčené zdobené keramice a obtáčené nezdobené keramice, jako o jednom velkém typu, či jeho dvou variantách, nikoliv však zatím o dílčích

typech, neboť morfologie (morfologické skupiny) tu nebyly ještě do té míry propracovány (cf. např. BÉREŠ 1985, 32 nn.). Přihlédneme-li k aspektům geografickým, zdá se že tu můžeme mít co do činění s dalším velkým keramickým okruhem, který bychom mohli označovat opravdu jako podunajský (cf. výše velký typ; k tomu např. podobně i STAŇA 1993, 16 n.; LECIEJEWICZ 1976, Ryc. 4). Vztah obou okruhů je různě vykládán a zdaleka né ještě jednoznačně rozřešen (souhrn lit. z poslední doby např. BUBENÍK 1994, 56 n. s lit. a v lit. cit. výše v rámci tohoto příspěvku). Jde o značně složité problémy, úzce související s otázkami počátků naší raně středověké, to jest hradištní keramiky, kde si autor přes jejich složitost, včetně nejasností terminologických, dovoluje stále stát na stanovisku, že její kořeny a nejstarší projevy je třeba spatřovat (zejména z technologického hlediska) především v keramice obtáčené. Z hlediska morfologického potom nejspíše v celé řadě projevů (a vlivů) dosud ne vždy jasně vylčených, z nichž ty, které jsou tradičně chápány jako podunajský i pražský typ, patřily nepochybně k těm základním. A právě k ujasňování alespoň terminologické problematiky chtěl autor těmito poznámkami přispět.

LITERATURA

- BÉREŠ, J. 1980: K problematice podunajského a potiského typu keramiky. In: IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie Sofia 15.-22. septembra 1980. Zborník referátov ČSSR, 17-27.
- BÉREŠ, J. 1985: Keramika na tzv. avarských pohrebiskách a sídliskách zo 7.-8. stor. na Slovensku, SIA XXXIII/1, 15-70.
- BOHÁČOVÁ, I. - ČIHÁKOVÁ, J. 1994: Gegenwärtiger Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium auf dem linken Moldau-Ufer. In: Tomková, K. und Kol.: Zum gegenwärtigen Stand des Studiums der frühmittelalterlichen Keramik im Mittelböhmen. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert (Hrsg. Č. Staňa), ITM I, 173-179. Brno.
- BORKOVSKÝ, I. 1940: Staroslovanská keramika ve střední Evropě. Praha.
- BRACHMANN, H. 1978: Slawische Stämme an Elbe und Saale. Berlin.
- BUBENÍK, J. 1977: Na okraj několika starších starohradištních nálezů ze SZ Čech, AR 29, 87-88.
- BUBENÍK, J. 1979: Nový nález časně slovanské keramiky z Podkrušnohoří a otázka tzv. zdobeného pražského typu, AR 31, 151-162.
- BUBENÍK, J. 1994: K problémům periodizace a chronologie staršího úseku vývoje raně středověké hmotné kultury v Čechách, AR 46, 54-64.
- BUBENÍK, J. - FROLÍK, J. 1995: Zusammenfassung der Diskussion zur gemeinsamen Terminologie der grundlegenden keramischen Begriffe - Shrnutí diskuse o terminologii základních keramických pojmů, In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert - Terminologie und Beschreibung (Hrsg. L. Poláček), ITM II, 127-130. Brno.
- ČILINSKÁ, Z. 1992: (Rec.): Cs. Bálint, Die spätawarenzeitliche Siedlung vom Eperjes (Kom. Csongrád). Budapest 1991. SIA XL/1, 181-182.
- DOSTÁL, B. 1982: K časně slovanskému osídlení Břeclavi-Pohanska. StAÚ Brno X/2, Praha.
- DOSTÁL, B. 1985: Břeclav-Pohansko III. Časně slovanské osídlení. Brno.
- EISNER, J. 1952: Devínska Nová Ves. Bratislava.
- EISNER, J. 1966: Rukověť slovanské archeologie. Praha.

POZNÁMKY K TERMINOLOGII KERAMIKY STARŠÍHO ÚSEKU
(6.-8. STOL.) NAŠEHO RANÉHO STŘEDOVĚKU

- FUSEK, G. 1991: Včasnoslovanské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore, SIA XXXIX/1-2, 289-330.
- FUSEK, G. 1992: Zur Chronologie der frühslawischen Periode in der Slowakei. In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Laténezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków.
- GALUŠKA, L. 1990: Časné slovanské sídliště u Ostrožské Nové Vsi (okr. Uh. Hradiště) a otázka osídlení středního Pomoraví prvními Slovany, AR 42, 564-586.
- GOJDA, M. - KUNA, M. 1985: Časné slovanský sídelní areál v Roztokách (okr. Praha-západ)-stav výzkumu a jeho perspektivy, AR 37, 152-169.
- HRUBÝ, V. 1965: Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Praha.
- JELÍNKOVÁ, D. 1980 a: Obytné objekty s keramikou pražského typu z Mušova, AR 32, 413-434.
- JELÍNKOVÁ, D. 1980 b: Počátky slovanského osídlení Moravy z hlediska sídlištních nálezů. In: IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie, Sofia 15.-22. septembra 1980. Zborník referátov ČSSR, 60-72, Nitra.
- JELÍNKOVÁ, D. 1985: Doplnky k mapě nálezů s keramikou pražského typu na Moravě, PA LXXVI, 456-473.
- JELÍNKOVÁ, D. 1990: K chronologii sídlištních nálezů s keramikou pražského typu na Moravě. In: Praveké a slovanské osídlení Moravy, 251-281. Brno.
- JUSTOVÁ, J. 1990: Dolnorakouské Podunají v raném středověku. Praha.
- KLANICA, Z. 1986: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha.
- KUDRNÁČ, J. 1963: Vývoj slovanského osídlení mezi pražským Povltavím, Labem, Sázavou a Výrovkou, PA LIV, 173-223.
- KUDRNÁČ, J. 1970: Ključov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha.
- LECIEJEWICZ, L. 1976: Słowiańszczyzna zachodnia. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- PARCZEWSKI, M. 1988: Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Kraków.
- PLEINEROVÁ, I. - ZEMAN, J. 1970: Návrh klasifikace časné slovanské keramiky v Čechách, AR 22, 721-732, 743-745.
- POULÍK, J. 1988: K otázce vzniku předvelkomoravských hradišť, SIA XXXVI/1, 189-216.
- RUTTKAY, M. 1983: K otázkám keramiky podunajského typu na Slovensku. (Diplomová práce.) FF UK Bratislava. (Nedostupné, cituji dle FUSEK 1991, 317).
- SMETÁNKA, Z. 1973: Příspěvek k chronologické problematice pozdní doby hradištní, PA LXIV, 463-486.
- STAŇA, Č. 1980: Slovanská keramik v době vzniku slovanských států. In: IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie, Sofia 15.-22. septembra 1980. Zborník referátov ČSSR, 150-159.
- STAŇA, Č. 1994 a: Zur Erforschung der westslawischen Keramik. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, ITM I, 13-17. Brno.
- STAŇA, Č. (Hrsg.) 1994 b: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert. Kolloquium Mikulčice, 25.-27. Mai 1993. ITM I. Brno.
- VOGT, H.-J. 1987: Die Wiprechtsburg Groitsch. Eine mittelalterliche Befestigung in Westsachsen. Berlin.
- ZÁPOTOCKÝ, M. 1978: Slovanské osídlení na Ústecku, AR 30, 258-303.
- ZEMAN, J. 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech, PA LXVII, 115-224.

**ANMERKUNGEN ZUR TERMINOLOGIE DER KERAMIK
DER ÄLTEREN ZEITPERIODE (6.-8.JHS.)
UNSERES FRÜHESTEN MITTELALTERS**

Im Jahre 1979 äusserte sich der Autor (Bubeník 1979) zur Terminologie der frühslawischen Keramik, insbesondere zur Frage des sog. verzierten Prager Typs. Darauf reagierte in seinen Ar-

beiten über Břeclav – Pohansko B. Dostál (1982; 1985, 54, 79), aber auch weitere Autoren (JELÍNKOVÁ 1980a, 429; 1985, 466; GOJDA – KUNA 1985, 164). Über ähnliche Probleme diskutierte man auch bei internationalen Kolloquien über die Keramik im Jahre 1993 und 1994 (cf. STAŇA 1994b) in Mikulčice. Aus den Anregungen der Diskussionen ging auch eine gemeinsame Abhandlung des Autors und J. Frolíks (BUBENÍK – FROLÍK 1995) über die Terminologie der Keramik hervor. Grundbegriffe bei diesen Autoren sind Klasse Typ (eventuell Gruppe) und Bereich. Der Autor versucht, dieses System auf die Keramik dieser älteren Zeit anzuwenden. Er unterscheidet dann zwei grundlegende Klassen — die handgefertigte Keramik — und die zweite, gedrehte Keramik. Die erste Klasse vermischt sich für ihn im westlichen mit der Keramik vom Prager Typ in der älteren Auffassung (BORKOVSKÝ 1940 u. a.) oder der frühslawische Keramik in der neuen Auffassung (PLEINEROVÁ – ZEMAN 1970; JELÍNKOVÁ 1990). Im Rahmemei-der Klassen zieht er als morphologischen Element *sui generis* auch die Verzierung in Betracht. So klammert er im Rahmen seiner Klasse die unverzierte frühslawische Keramik aus, die den Großteil bildet, aber auch die verzierte frühslawische Keramik (einen kleineren Prozentsatz), den sog. verzierten Prager Typ der älteren Auffassung. Beide als zwei Varianten des grossen Typs der frühslawischen Keramik oder mit Berücksichtigung der geographischen Aspekte des ausgedehnten Bereiches mit frühslawischer Keramik (cf. „Prager Kultur“, „Prager Kulturkreis“; JELÍNKOVÁ 1990, 251 sq., 276 samt. Lit.; PARCZEWSKI 1988, 19 u. a.). Im Rahmen der zweiten Klasse situiert er vor allem die verzierte, gedrehte Keramik, die den Großteil bildet, aber auch (eher einzeln) die unverzierte, gedrehte Keramik. Die Morphologie bei dieser Keramikklasse ist einstweilen nicht vollkommen durchgearbeitet. Daher kennen wir nicht eindeutiger ihre Gruppen, gegebenenfalls Typen. Im wesentlichen geht dieser Begriff in dem vorderhand nicht allzu ausgeprägten Begriff des Donautyps oder eher mit Rücksicht auf die geographischen Aspekte im Donaubaum keramischen Bereich auf (cf. z.B. STAŇA 1994a, 16 SAMT. LIT.; LECIEJEWICZ 1976, Ryc. 4). Die Beziehung zwischen beiden Kreisen wird noch immer lebhaft diskutiert (cf. z.B. BUBENÍK 1994, 56 sq. samt. Lit.; STAŇA 1994b).